

DISCUSSIONOTA

KENNIS EN INDICATOREN 10 JAAR NA HET ALGEMEEN VERSLAG OVER DE ARMOEDE

Steunpunt tot bestrijding van armoede, bestaansonzekerheid
en sociale uitsluiting

APRIL 2005

CENTRUM VOOR
GELIJKHEID
VAN KANSEN
EN VOOR RACISME
BESTRIJDING

Steunpunt tot
bestrijding van
armoede, bestaans
onzekerheid en
sociale uitsluiting

POD | Maatschappelijke Integratie
SPP | Intégration Sociale

| B | Koning
Boudewijnstichting

.be

In samenwerking met Gemeenschappen en Gewesten

1. Inleiding

Kennis over armoede en sociale uitsluiting moet ons in staat stellen het fenomeen beter te begrijpen, en gepaste maatregelen te nemen. Cijfers zijn een belangrijk instrument voor het verwerven van kennis. Met cijfers (en de interpretatie ervan) wil men de omvang van armoede aangeven, deze beschrijven, enzovoort. Deze cijfermatige aanpak moet gebruikt worden in combinatie met andere middelen, zoals meer kwalitatieve methoden en analyses (die informatie kunnen aanbrengen over het leven in armoede en de trajecten die mensen in armoede afleggen), en resultaten van dialoog en overleg met mensen in armoede en andere actoren. De combinatie van deze verschillende werkwijzen kan een completer beeld geven van armoede en sociale uitsluiting.

De term 'indicator' verwijst naar de problematiek – of een bepaalde aspect of uitingvorm ervan – die gemeten wordt aan de hand van cijfergegevens (bijvoorbeeld aantal mensen onder een bepaalde inkomensgrens, of het aantal mensen die leven in een ongezonde woning, ...). Men gebruikt dus indicatoren om over (bepaalde aspecten van) armoede te praten. Maar tegelijk kunnen indicatoren ook gebruikt worden als beleidsinstrumenten: ze kunnen een richting aangeven, op een aantal doelstellingen wijzen en ze laten in een zekere mate toe om het effect van het beleid te evalueren¹.

Maar wat willen we, en kunnen we, weten en meten? Hoeveel armen zijn er? Wat brengt hen in een armoedesituatie? Wat betekent het om in armoede te leven? ... De vraag naar wat we willen weten en meten roept tegelijk de vraag op vanuit welke omschrijving of definitie van armoede men vertrekt, welke aspecten men in rekening brengt. In die zin is de beschrijving en meting van armoede zeker niet keuzen-vrij. En men moet zich er van bewust zijn dat door het complexe karakter van armoede en sociale uitsluiting de statistische indicatoren slechts een benadering zijn van de verschillende dimensies van wat men wil onderzoeken. Indicatoren kunnen dienen om bepaalde elementen te belichten die tot armoede kunnen leiden of armoedesituaties kunnen verergeren.

Het belang van kennis, met inbegrip van cijfermateriaal, wordt algemeen erkend. Tegelijk wordt vanuit verschillende hoeken – verenigingen maar ook wetenschappers zelf – aandacht gevraagd voor het gevaar van misbruik van statistische gegevens, zoals het gevaar voor stigmatisering bij onderverdeling in categorieën, voor sociale controle en het risico dat de gegevens om politieke, economische of andere redenen worden gemanipuleerd².

---

¹ Adriaensens G., i.s.m. Peña Casas R. en Passot L., *De ondervertegenwoordiging van arme mensen in databanken*, in: Belgisch Tijdschrift voor Sociale Zekerheid, 3^e trimester 2003, p. 380.

² Zie ook de tekst van de verenigingen partners van het AVA die is opgenomen in het eerste Tweejaarlijkse verslag van het Steunpunt tot bestrijding van armoede, bestaansonzekerheid en sociale uitsluiting, p. 74-77, <http://www.armoedebestrijding.be/publications/tweejaarlijksverslagindicatoren.pdf>

2. Het Algemeen Verslag over de Armoede over kennis en indicatoren

Het Algemeen Verslag over de Armoede (AVA) was op zich al één intensief proces van kennisverwerving over armoede en sociale uitsluiting, gedragen door mensen die zelf in armoede leven en hun verenigingen, en door medewerkers van verschillende organisaties en instellingen.

Op verschillende plaatsen in het AVA worden, met betrekking tot verschillende maatschappelijke domeinen, lacunes in kennis gesignaleerd. Maar daarnaast is er in het Verslag ook een specifieke bijlage met enkele indicatoren opgenomen. Er worden verschillende cijfers opgesomd: bedragen aangaande de verschillende armoedegrenzen, groepen die op de grens van de armoede leven, aantal beslissingen tot uitsluiting of beperking van het recht op werkloosheidsuitkering, het aantal gezinnen die dankzij de sociale zekerheid niet in armoede vervallen maar ook de groepen die ondanks een uitkering toch in armoede leven, ...

Het Algemeen Verslag benadrukt het multi-aspectueel karakter van armoede, maar stelt daarbij vast: *“De armoede op het vlak van onderwijs, tewerkstelling, huisvesting, gezondheidszorgen en rechtsbedeling is moeilijk te meten. Er zijn nauwelijks cijfers beschikbaar, zodat, indien met een kwantitatieve studie over de armoede wil maken, men naar de meest zichtbare indicator moet verwijzen, dit wil zeggen, het beschikbare inkomen.”*³

In de bijlage van het AVA wordt een definitie van bestaansonzekerheid en van armoede voorgesteld die is opgesteld door de Franse Sociaal-Economische Raad:

“Onzekerheid is de afwezigheid van een of meer van de zekerheden - en dan met name werk - die personen en gezinnen in staat stellen om :

- *hun professionele, familiale en sociale verplichtingen na te komen;*
- *van hun basisrechten gebruik te maken.*

De onzekerheid die daaruit voortvloeit, kan groter of kleiner zijn en meer of minder ernstige en blijvende gevolgen hebben.

Bestaansonzekerheid leidt tot extreme armoede :

- *wanneer ze zich manifesteert op verschillende terreinen;*
- *wanneer ze zich manifesteert over een langere periode;*
- *en wanneer de kansen om zelf uit de problemen te raken in de nabije toekomst klein zijn.”*⁴

De rechtenbenadering die in het ganse Verslag, in al zijn hoofdstukken, is terug te vinden, staat ook centraal in deze omschrijving van armoede: *“Die nieuwe benadering stemt overeen met de werkwijze van het Verslag, omdat ze een verband legt tussen armoede en de mensenrechten als uitgangspunt voor eigen verantwoordelijkheid. Maar er is een probleem: op dit moment bestaat er nauwelijks statistische informatie die gedetailleerd genoeg is om uit te maken hoeveel armoedeslachtoffers er volgens de nieuwe definitie zijn.”*⁵

---

³ *Algemeen Verslag over de Armoede*, ATD Vierde Wereld België en de Vereniging van Belgische Steden en Gemeenten (Afdeling Maatschappelijk Welzijn), Brussel, Koning Boudewijnstichting, 1994, p. 394.

⁴ AVA, p. 394.

⁵ AVA, p. 396.

3. Ontwikkelingen na het Algemeen Verslag over de Armoede

In de periode van de presentatie van het Algemeen Verslag over de Armoede tot nu, is er heel wat belangrijk en interessant werk verricht inzake kennisverwerving en gegevensverzameling betreffende armoede en sociale uitsluiting. In dit hoofdstuk trachten we hiervan een kort overzicht te geven, met aandacht voor de kansen die in deze ontwikkelingen liggen, maar ook voor de vragen waarrond verder overleg en debat nodig is...

3.1. Op politiek vlak

- Samenwerkingsakkoord betreffende de bestendiging van het armoedebeleid

In 1998 wordt het 'Samenwerkingakkoord betreffende de bestendiging van het armoedebeleid' door de federale staat en de gewesten en gemeenschappen goedgekeurd en getekend, met daarin een specifieke paragraaf over de noodzaak van de uitwerking van kwalitatieve en kwantitatieve armoede-indicatoren: *"Na overleg met de wetenschappelijke wereld, de bevoegde administraties en instellingen, de sociale partners en de organisaties waar de armen het woord nemen, zullen de ondertekenende partijen onderzoeken welke kwantitatieve en kwalitatieve indicatoren en instrumenten kunnen gebruikt en/of uitgewerkt worden om de evolutie op alle in artikel 2 bedoelde gebieden te analyseren, opdat de bevoegde overheden op de meest passende manier kunnen ingrijpen."* (art. 3 van het Samenwerkingsakkoord). Deze wet drukt de wil uit van de politieke verantwoordelijken om geïnformeerd te worden over de evoluties in de verschillende maatschappelijke domeinen, in functie van de te nemen maatregelen inzake armoedebestrijding. Ook met betrekking tot de zoektocht naar gepaste indicatoren komt het centrale aandachtspunt van dit Samenwerkingsakkoord – de noodzaak van een betrokkenheid van de armenverenigingen, evenals van de verschillende andere actoren in de strijd tegen armoede – sterk naar voor.

Een concrete lijst met indicatoren (zoals is voorzien in het Samenwerkingsakkoord), opgemaakt in overleg met de verschillende actoren, is er nog niet. Wel werd er de voorbije jaren op verschillende plaatsen gewerkt aan de opbouw van relevante indicatoren, bijvoorbeeld in het kader van de Nationale Actieplannen voor Sociale Insluiting (NAPIncl, zie verder). Mensen die zelf in armoede leven werden bij de opbouw en uitwerking van armoede-indicatoren echter tot zover nauwelijks betrokken. Daarom hebben de verenigingen partners van het Algemeen Verslag over de Armoede, in opvolging van de vragen in het Samenwerkingsakkoord en in samenwerking met het Steunpunt, een project van onderzoek - actie - vorming uitgewerkt dat in 2002 - 2003 met de steun van de verschillende overheden werd uitgevoerd. In dit project is een groep mensen uit armenverenigingen, administraties en instellingen, en wetenschapsinstellingen tijdens een dialoogproces gedurende anderhalf jaar op zoek gegaan naar indicatoren die armoede op een goede manier kunnen omschrijven.⁶ Ook in het project 'actie - onderzoek - vorming'

---

⁶ De deelnemers aan dit project waren afgevaardigden van volgende organisaties en instellingen: ATD Vierde Wereld, Luttes Solidarités Travail, La Trame, Centrum Kauwenberg, Wotepa, Recht-Op, Observatoire social européen, Universiteit Antwerpen, Observatorium Gezondheid en Welzijn van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest, administratie van de Vlaamse Gemeenschap, OCMW-afdeling van de Waalse Vereniging van Steden en Gemeenten,

kwam het multi-dimensionaal karakter van armoede sterk naar voor. Naast het thema 'financiële aspecten', werden ook de thema's 'arbeid en tewerkstelling', 'menselijke gevoelens' en 'toegang tot de rechten' behandeld⁷.

- De Nationale Actieplannen Sociale Insluiting

Ook op Europees vlak is er een belangrijke ontwikkeling gebeurd. Tijdens de Europese Raad van Lissabon (maart 2000) kreeg de strijd tegen armoede en sociale uitsluiting op Europees vlak een nieuwe dynamiek, er werd een strategie afgesproken om tot een gezamenlijke gecoördineerde manier van aanpak te komen, de 'open methode van coördinatie'. Op de Europese Raad van Nice (december 2000) werden vier gemeenschappelijke doelstellingen voor de bestrijding van armoede en sociale uitsluiting aangenomen: (1) deelneming aan het arbeidsproces bevorderen en de toegang voor eenieder tot hulpmiddelen, rechten, goederen en diensten, (2) de voorkoming van uitsluitingsrisico's, (3) optreden ten behoeve van de meest kwetsbaren, (4) en alle actoren mobiliseren. Men besloot ook dat elk land een 'Nationaal Actieplan Sociale Insluiting' (NAPincl) moest opmaken, met beschrijving van de verschillende initiatieven en de geboekte vooruitgang. Deze plannen moeten een uitwisseling en een betere samenwerking mogelijk maken tussen de verschillende lidstaten, maar ook tussen de verschillende actoren op nationaal vlak.

Binnen dit proces kwamen indicatoren centraal te staan, omdat ze de opvolging van de situatie in een land en de vergelijking met de andere landen mogelijk maken. Er werd in december 2001 tevens een lijst van 18 gemeenschappelijke Europese indicatoren op het gebied van armoede en sociale uitsluiting afgesproken (de zogenaamde 'indicatoren van Laken'). Met de samenstelling van deze indicatorenlijst werd de multidimensionale dimensie van de problematiek erkend, *"aangezien de indicatoren niet alleen betrekking hebben op de monetaire dimensie van de sociale uitsluiting, maar ook op de toegang tot het arbeidsproces, op het opleidingsniveau en op de gezondheid. Ook de woonomstandigheden werden op Europees niveau erkend als zijnde van cruciaal belang, hoewel daarvoor totnogtoe geen gemeenschappelijke indicator werd gedefinieerd. Verder merken we op dat de begrippen 'laag inkomen' of 'armoederisico' werden verkozen boven het begrip 'armoede', dit om het multidimensionale aspect van de armoede te beklemtonen. Armoede is niet beperkt tot de monetaire dimensie."*⁸

Door deze stappen kwam er dus een officieel instrumentarium voor de opvolging en meting van armoede, ingebed in een Europese strategie.

Op de Europese Raad in Barcelona (2002) werd de nood uitgedrukt aan een formulering van doelen ('targets') in het kader van het NAPincl. De introductie van indicatoren betreffende sociale inclusie en het vaststellen van doelen inzake de reductie van armoede en sociale

---

POD Maatschappelijke integratie, Service des Etudes et de la Statistique van het Waals Gewest, Observatoire de l'enfance, de la jeunesse et de l'aide à la jeunesse van de Franse Gemeenschap, en het Nationaal Verbond van Socialistische Mutualiteiten. Het eindrapport van dit project is te raadplegen op: www.armoedebestrijding.be.

⁷ Omwille van de tijdslimieten was het onmogelijk om alle maatschappelijke domeinen te behandelen. Met het thema van 'toegang tot de rechten' werd echter tegelijk voor een transversale aanpak gekozen.

⁸ Guio, A.-C., *Armoede in België, Vlaanderen en Wallonië, De informatie die de indicatoren van Laken geven over monetaire armoede*, in: Belgisch Tijdschrift voor Sociale Zekerheid, 2^e trimester 2003, p. 355-377.

uitsluiting worden benoemd als een belangrijke ontwikkeling op het vlak van het sociaal beleid: *"Zij maken de resultaten van het beleid zichtbaar en zijn een evaluatiecriterium voor het gevoerde beleid. In het bijzonder is het stellen van 'targets' een belangrijk politiek engagement. De 'Common Outline' voor de 2003/2005 NAPs/incl. stelt dat dergelijke doelen omwille van diverse redenen belangrijk zijn. Zij vormen een belangrijke politieke doelstelling, zij vormen een belangrijk doel om vooruitgang tegen af te meten, zij kunnen het bewustzijn van socialebeleidsmaatregelen gericht op sociale inclusie bevorderen en zij leveren een focus voor beleidsmakers."*⁹

Ondertussen heeft België twee Nationale Actieplannen Sociale Inclusie opgemaakt. De definitie van armoede en sociale uitsluiting die gebruikt wordt, is: *"Sociale uitsluiting verwijst naar een proces waarbij mensen er niet (meer) in slagen aansluiting te vinden met de maatschappij. Op één of meerdere levensdomeinen ontstaat er een breuk, de algemeen aanvaarde levensstandaard wordt niet meer gehaald. Armoede is dan vaak het resultaat van dit proces, een netwerk van sociale uitsluitingen die elkaar niet zelden versterken (o.a. onderwijs, arbeid, inkomen, ...) Deze kloof kunnen armen meestal niet op eigen kracht overbruggen."*¹⁰. Het NAPincl 2003-2005 heeft een uitgebreide bijlage¹¹ met de 'indicatoren van Laken' en andere indicatoren, gespreid over de verschillende dimensies: inkomen, arbeid, huisvesting, gezondheid, onderwijs en maatschappelijke integratie en participatie. Een werkgroep 'indicatoren' met deelnemers uit de verschillende administraties en wetenschapsinstellingen tracht deze indicatorenset steeds verder te verfijnen. De werkgroep heeft zich ook principieel geëngageerd om na te gaan hoe de indicatorenset kan aangepast en aangevuld worden op basis van de aanbevelingen van het project onderzoek - actie - vorming. Momenteel gaat de aandacht naar 3 thema's: woonkosten, schulden, en kwaliteit van arbeid. In samenwerking met het Steunpunt wordt ook bekeken hoe het overleg en de dialoog met de verenigingen waar armen het woord nemen verder kan geconcretiseerd worden.

- Overheidsrapporten inzake armoede en sociale uitsluiting

Naast het NAPincl – een nationaal plan met bijdragen van de federale staat en de verschillende gewesten en gemeenschappen – worden ook nog andere verslagen en rapporten over armoede en sociale uitsluiting door de verschillende overheden in België opgesteld¹². Ook sommige provincies en gemeenten stellen dergelijke verslagen op.

---

⁹ Cantillon B., Van Dam R., Van den Bosch K., *'Targets' voor het Nationaal Actieplan Sociale Inclusie: Algemene beschouwingen en een advies*, in: Belgisch Tijdschrift voor Sociale Zekerheid, 4^e trimester 2003, p. 1175-1186.

¹⁰ *Nationaal Actieplan voor Sociale Uitsluiting*, integrale versie, juni 2001, Federaal Ministerie van Sociale Zaken, Volksgezondheid en Leefmilieu, p. 10.

¹¹ <http://www.mi-is.be/Nl/Themes/AB/indicatorennl.pdf>

¹² Voor een overzicht, zie: www.armoedebestrijding.be, rubriek 'publicaties'.

3.2. Op het vlak van gegevensverzameling en kennisopbouw

- Kwantitatief en kwalitatief onderzoek

Sinds het AVA tot stand kwam is er heel wat onderzoek uitgevoerd naar armoede en sociale uitsluiting. Een goed overzicht, voor Vlaanderen maar ook soms ruimer, vindt men in de Jaarboeken 'Armoede en sociale uitsluiting' van de Onderzoeksgroep OASes.¹³

Armoede en sociale uitsluiting kunnen zowel via kwalitatieve als kwantitatieve onderzoeksmethoden onderzocht worden. De kwalitatieve methoden zijn dan vooral geschikt om 'in de diepte' te gaan, onderzoek naar de leefwereld van mensen in armoede, via bijvoorbeeld diepte-interviews of via participerende observatie. Kwalitatief onderzoek is noodzakelijk om te begrijpen welke mechanismen tot armoede leiden of verhinderen dat mensen uit armoede geraken. Kwantitatief onderzoek is dan weer beter geschikt voor onderzoek 'in de breedte'. Het kan het belang en de omvang van het fenomeen in kaart brengen. Op basis van statistische analyse kunnen ook verbanden en effecten tussen bepaalde kenmerken worden vastgesteld.¹⁴ Hoewel er interessante kwalitatieve onderzoeken gevoerd zijn¹⁵, blijft dit soort onderzoek het kleinere broertje van het kwantitatief onderzoek.

Armoedematen nemen een belangrijke plaats in het kwantitatieve armoede-onderzoek in. Aan de hand van armoedematen probeert men een antwoord te geven op de vraag hoeveel mensen er in armoede leven. Vaak wordt hiervoor een monetair armoedepercentage berekend. Dit wil zeggen dat men het aandeel van de bevolking gaat berekenen dat, in vergelijking met een bepaalde inkomensdrempel, over een laag inkomen beschikt. En die drempel kan op verschillende manieren worden vastgelegd¹⁶:

- absoluut: op basis van een budget dat als voldoende wordt beschouwd om tot een minimumconsumptie te komen;
- subjectief: in verhouding tot het minimumbedrag dat door de bevolking als noodzakelijk wordt gezien;
- administratief: in verhouding tot het wettelijk minimuminkomen;
- relatief: in verhouding tot een centrale waarde in de inkomensverdeling.

In Europa wordt meestal een relatieve drempel (per lidstaat) gebruikt, dit om rekening te houden met de inkomensverdeling van de samenleving waartoe men behoort. De indicator die in Laken op dit vlak werd aangenomen is het armoederisicopercentage, dat het percentage van de bevolking (personen) aangeeft dat niet beschikt over een equivalent inkomen dat minstens gelijk is aan 60 procent van het mediaan inkomen¹⁷. In 2001 behoort

---

¹³ Jaarlijks wordt ook een hoofdstuk opgenomen met statistieken op verschillende domeinen van sociale uitsluiting; op de website <http://www.ua.ac.be/oases> zijn de bestanden per domein rechtstreeks te downloaden.

¹⁴ Levecque K., Vranken J., *De valorisatie van federale socio-economische databanken voor onderzoek naar armoede en sociale uitsluiting*, in: Belgisch Tijdschrift voor Sociale Zekerheid, 1^e trimester 2000.

¹⁵ Zie o.a. Vranken J., Steensens K., *Naar het middelpunt der armoede?*, Acco, Leuven / Amersfoort., en Thys R., *Bruggen over woelig water. Een kwalitatief onderzoek over opwaartse sociale mobiliteit uit een generatiearme context*, in: Vranken J., De Boyser K., Dierckx D., *Armoede en sociale uitsluiting, Jaarboek 2003*, Acco, Leuven/Leusden. p. 263-282.

¹⁶ Guio, A.-C., *Armoede in België, Vlaanderen en Wallonië, De informatie die de indicatoren van Laken geven over monetaire armoede*, in: Belgisch Tijdschrift voor Sociale Zekerheid, 2^e trimester 2003, p. 360.

¹⁷ Equivalent inkomen = rekening houdend met de omvang van het huishouden en de leeftijd van de leden van het huishouden. Mediaan inkomen = men klasseert alle inkomens van de laagste tot de hoogste en men neemt het inkomen dat zich juist in het midden situeert.

in België 13 procent van de bevolking tot de groep die een verhoogd armoederisico loopt.¹⁸ De analyse van het relatief armoederisico bij de verschillende (sub)groepen van de bevolking (ouderen t.o.v. jongeren, werklozen t.o.v. werkenden, eigenaars t.o.v. huurders...) levert ook informatie op over risicofactoren.

Met betrekking tot deze armoedematen, hun voor- en nadelen, wordt heel wat debat gevoerd. Ook in het project 'onderzoek – actie – vorming' is een interessante discussie gevoerd, de deelnemers hebben hierbij vooral benadrukt *“dat het noodzakelijk en mogelijk is weer te geven wat het betekent met een zeer beperkt inkomen te leven; ze [de deelnemers] zijn hierbij van een budget vertrokken en hebben op de omvang van bepaalde uitgaven (zoals voor huisvesting, schoolkosten, gezondheidskosten ...) gewezen en op de schuldenlast. Ze hebben duidelijk gemaakt dat mensen in armoede steeds verplicht zijn keuzes te maken tussen fundamentele rechten en behoeften”*¹⁹.

In Quebec worden een relatieve en een absolute armoededrempel naast elkaar gebruikt. In Ierland gebruikt men een combinatiemaat die een relatieve armoedemaat combineert met deprivatiefactoren (het niet bezitten van consumptiegoederen).

Het multidimensionaal karakter van armoede krijgt steeds meer aandacht: *“Na een indirecte meting op basis van het (tekort aan) inkomen, is er de laatste jaren een tendens in de richting van de multidimensionale meting van armoede”*²⁰. Er zijn indicatoren ontwikkeld op verschillende domeinen, en men voert tevens onderzoek naar multidimensionale armoedematen²¹. Tegelijk blijft het duidelijk dat de keuze en de vormgeving van niet-monetaire indicatoren juist heel wat verder onderzoek en overleg zal vergen. Is het bestaande onderzoek voldoende bij iedereen bekend? En de vraag kan gesteld worden of voldoende middelen en ondersteuning voorhanden zijn om verder onderzoek én overleg met de verschillende actoren te kunnen realiseren?

Bijzondere aandacht verdienen ook de databanken. Zonder goede databanken is kwantitatief onderzoek immers uitgesloten. Wetenschappelijke databanken komen meestal tot stand via onderzoek, overwegend via mondelinge of schriftelijke bevraging van een groot aantal mensen).

Bepaalde databanken bevatten informatie uit panelbevragingen, waarbij men op regelmatig tijdstip dezelfde mensen of huishoudens gaat bevragen. De PSBH (Panel Studie van de Belgische Huishoudens, met een eerste bevraging in 1992), en het ECHP (European Community Household Panel) waarin de PSBH van 1994 tot 2001 is opgenomen, hebben de voorbije jaren een veelvoud aan cijfers geleverd voor de armoede-statistieken. Sinds 2003

---

¹⁸ Cijfers uit het ECHP, golf 2001 (inkomens 2000). Dit jaar zouden nieuwe cijfers ter beschikking moeten komen via EU-SILC 2003 (inkomens 2002). Door de overgang van ECHP naar EU-SILC worden we geconfronteerd met een breuk in de cijferreeksen.

¹⁹ Steunpunt tot bestrijding van armoede, bestaansonzekerheid en sociale uitsluiting, *Een andere benadering van armoede-indicatoren, onderzoek – actie – vorming*, CGKR, maart 2004, p. 192.

²⁰ Dekkers G., *Is een mens zo arm als hij zich voelt? Het meten van multidimensionale armoede in de PSBH*, in: Mortelmans D., Casman M.T., Doutreloup R., Elf jaar uit het leven in België, 2004, p. 131.

²¹ Zie onder andere de bijdragen van De Keulenaer F. en Dewilde C. rond een meervoudige armoede-index (een indexcijfer dat een combinatie van achterstellingen aangeeft) in de Jaarboeken Armoede en Sociale Uitsluiting 2000 en 2001, en de bijdrage van Van den Bosch K. rond de budgetmethode (een armoedegrens op basis van een lijst van noodzakelijke goederen en diensten) in het Jaarboek Armoede en sociale uitsluiting 2000.

worden deze enquêtes vervangen door EU-SILC-enquête. De meeste indicatoren in het NAPincl zullen worden berekend op basis van dit EU-SILC-instrument, op Europees niveau gecoördineerd door Eurostat en op federaal niveau door het Nationaal Instituut voor de Statistiek. Het instrument 'EU-SILC' heeft als bedoeling vergelijkbaar statistisch materiaal te leveren. Interessant is dat op deze manier er verdere stappen worden gezet op het vlak van Europees vergelijkbaar cijfermateriaal. Armoede stopt immers niet aan de nationale grenzen, bovendien wordt de impact van het Europese beleid op het beleid van de verschillende overheden in ons land steeds groter. Maar deze afstemming in Europees verband heeft ook een keerzijde. In de EU-SILC-enquête is er, ondanks de tweeledigheid in zijn naam ('Statistics on Income en Living Conditions') een groot overzicht van het inkomensaspect (juist omwille van het groot aantal verplichte monetaire vragen). Het aspect van leefomstandigheden komt minder aan bod. Verschillende partners vragen naar meer mogelijkheden om de enquête bij te schaven.

- Administratieve gegevens

Administratieve databanken bevatten administratieve gegevens die door een overheid zijn verzameld. Deze administratieve gegevens zijn niet gebaseerd op een steekproef, maar bevatten alle personen die aan een bepaald administratief criterium voldoen.

De administratieve databanken bevatten vaak een veelheid aan informatie. Een bijzondere vermelding verdient de Kruispuntbank van de Sociale Zekerheid. Binnen deze Kruispuntbank is er een belangrijke evolutie aan de gang inzake het bruikbaar maken van administratieve gegevens voor statistische doeleinden (met bijvoorbeeld de uitbreiding van de Datawarehouse Arbeidsmarkt met pensioengegevens). Het gaat om een omvangrijke operatie, die voor de betrokken administraties een bijkomende opdracht betekent. Op middellange termijn kan verwacht worden dat uit deze inspanningen een belangrijke meerwaarde kan gehaald worden om tot betere gegevens te komen.

- Ondervertegenwoordiging van mensen in armoede in databanken

Een bijzondere problematiek bij databanken betreft de ondervertegenwoordiging van mensen in armoede²². Een ondervertegenwoordiging die een verschillende impact heeft naargelang het om administratieve of wetenschappelijke bronnen gaat: *"Voor beide brontypes geeft de ondervertegenwoordiging van arme mensen aanleiding tot hiaten in de kennis en de evaluatie van de omvang van armoede. De ondervertegenwoordiging van arme mensen in administratieve registers heeft echter bovendien zeer praktische gevolgen voor de betrokken personen. Denk maar eens aan de moeilijkheden die het feit met zich meebrengt dat iemand niet in het bevolkingsregister is opgenomen."*²³.

---

²² Zie artikel: Adriaensens G., i.s.m. Peña Casas R. en Passot L., *De ondervertegenwoordiging van arme mensen in databanken*, in: Belgisch Tijdschrift voor Sociale Zekerheid, 3^e trimester 2003, p. 379-396.

²³ Adriaensens G., i.s.m. Peña Casas R. en Passot L., *De ondervertegenwoordiging van arme mensen in databanken*, in: Belgisch Tijdschrift voor Sociale Zekerheid, 3^e trimester 2003, p. 381.

Wetenschappelijke databanken baseren zich op enquêtes. Precies omdat enquêtes gebaseerd zijn op een steekproef, bestaat de kans dat mensen in armoede er ondervertegenwoordigd zijn. Twee fenomenen kunnen hiertoe leiden:

- 1) Een samenstelling van de steekproef die niet overeenkomt met het geheel van mensen en groepen die in armoede leven (of m.a.w. niet representatief is). Steekproeven van de PSBH en nu ook EU-SILC baseren zich exclusief op het Rijksregister van de natuurlijke personen, daardoor worden volgende groepen uitgesloten: mensen die illegaal in het land verblijven, mensen zonder vaste verblijfplaats, mensen die leven in een collectief huishouden (bv. instelling, home, ...). De gezondheidsenquête heeft wel bijvoorbeeld mensen die in een instelling leven in haar steekproef.
- 2) Non-respons: als de in de initiële steekproef geselecteerde personen niet aan de enquête deelnemen. Vooral een probleem indien de non-respons meer voorkomt bij sommige categorieën van mensen dan bij andere.

Mogelijke gevolgen van ondervertegenwoordiging zijn een lager armoedecijfer, verlies van heterogeniteit, kleine absolute aantallen. Hier past het om te verwijzen naar de Brusselse problematiek hieromtrent. Op basis van de PSBH/ECHP was het onmogelijk om voor het Brussels Gewest een betrouwbaar cijfer inzake monetaire armoede te berekenen, omdat het Brusselse deel van de steekproef te klein was. Voor het huidige EU-SILC-instrument stelt zich hetzelfde probleem. Dit betekent dat Brussel – een regio met duidelijke indicaties van een grote armoedeproblematiek (cfr. onder andere het hoge percentage leefloontrekkers) – *“de bal gemist heeft en dat ook in de toekomst weinig armoede-indicatoren voor het Brussels Hoofdstedelijk Gewest beschikbaar zullen zijn die in een Europese context kunnen worden vergeleken”*.²⁴

Oplossingen voor het probleem van ondervertegenwoordiging worden gezocht in:

- Een weging: men laat in analyses bepaalde categorieën kunstmatig doorwegen zodat hun ondervertegenwoordiging wordt gecompenseerd. Maar ook bij een weging blijven sommige categorieën in kleine of grotere mate ondervertegenwoordigd.
- Een rotatiesysteem in de steekproef in het EU-SILC-instrument: elk jaar vervanging van 25 % van de respondenten. Maar hierdoor verliest men deels het longitudinaal karakter van het panel.

Deze oplossingen zijn echter niet voldoende. Er zal nog moeten verder gewerkt op andere pistes²⁵:

- de steekproeven uitbreiden (bijvoorbeeld met collectieve huishoudens);
- het non-contact en weigeringsgraad proberen te verlagen;
- uitwisseling en dialoog met de verenigingen van armen over de inhoud en vormgeving van bevraging;
- kruising met administratieve databanken;
- oprichting van een panel met uitsluitend mensen in armoede (waardoor een verder doorgedreven opsplitsing van de steekproef mogelijk wordt).

---

²⁴ Observatorium voor gezondheid en welzijn Brussel, *9de armoederapport Brussels Hoofdstedelijk Gewest*, p. 66.

²⁵ Adriaensens G., i.s.m. Peña Casas R. en Passot L., *De ondervertegenwoordiging van arme mensen in databanken*, in: Belgisch Tijdschrift voor Sociale Zekerheid, 3^e trimester 2003, p. 379-396.

- Kennisopbouw binnen de verenigingen, en binnen organisaties en instellingen op 'het terrein'

Wetenschappers hebben uiteraard geen monopolie in kennis over armoede en uitsluiting. Het Algemeen Verslag over de Armoede heeft juist een bijzondere waarde door de aandacht en de erkenning die er is gegaan naar de kennis die aanwezig is bij de mensen die zelf in armoede leven, en bij de verschillende personen die actief zijn in organisaties en instellingen op 'het terrein' (OCMW's, mutualiteiten, vakbonden, begeleidingsdiensten, ...).

De verenigingen waar armen samenkomen spelen een bijzondere rol in de verzameling van kennis, en het naar buiten brengen ervan. Heel wat verenigingen zetten gedurende 1 of meerdere jaren een proces van kennisopbouw op rond een concreet thema. Ook de voorbije jaren kwam dit tot uiting, aan de hand van verschillende publicaties.²⁶

Een andere belangrijke actor in de kennisopbouw rond armoede en sociale uitsluiting zijn de organisaties en instellingen die in hun werking in contact komen met armoedesituaties. De kennis en de gegevens (bijvoorbeeld cijfermateriaal) dat bij deze organisaties en instellingen aanwezig is wordt nog te weinig gebruikt. In het project 'onderzoek - actie - vorming' wordt bijvoorbeeld voorgesteld om inzake schulden op vlak van schoolkosten, gezondheidskosten en energiekosten gegevens op te vragen bij de betrokken instellingen (scholen, ziekenhuizen, intercommunales) waarbij een individuele bevraging wordt vermeden. Maar er stellen zich een aantal technische problemen: de soms moeilijke vergelijkbaarheid van de gegevens, het vermijden van dubbele tellingen, de weigering om de bezoekers te gaan registreren uit vrees voor een verlies aan anonimiteit of het misbruik van gegevens, ...

Op welke manier kan de rol die deze verenigingen, en deze instellingen en organisaties kunnen spelen in de kennisopbouw en gegevensverzameling met betrekking tot armoede en sociale uitsluiting versterkt worden?

- Kruisen van kennis

In een proces van 'kruisen van kennis' of 'dialoog' wordt de kennis die bij de verschillende actoren aanwezig is, uitgewisseld en samengebracht, en bouwt men samen verder aan kennis en inzichten. Sinds het dialoogproces tijdens de opmaak van het Algemeen Verslag over de Armoede, zijn er heel wat andere ervaringen op het vlak van 'dialoog' en 'kruisen van kennis'. Binnen het Steunpunt tot bestrijding van armoede, bestaansonzekerheid en sociale uitsluiting wordt er reeds enkele jaren gewerkt in themagroepen, met deelname van armenverenigingen en andere actoren, waarvan de inzichten telkens in een Tweejaarlijks verslag terecht komen. Specifiek rond armoede-indicatoren werd het project onderzoek - actie - vorming uitgevoerd volgens de methode van 'kruisen van kennis'²⁷. Maar ook op het

---

²⁶ Zie bijvoorbeeld: Luttès Solidarités Travail, *La dignité ... parlons-en! Chronique de 25 ans d'application de l'aide sociale*, Éditions Luc Pire, 2003. Dit document geeft de verhalen en analyses weer van de gezinnen en personen die ondersteuning van het OCMW krijgen, en beslaat een lange periode. Een inventaris opgemaakt door het Steunpunt in het kader van 10 jaar AVA geeft, per thema, een overzicht van (onder andere) dergelijke publicaties.

²⁷ In het evaluatiehoofdstuk in het eindrapport van dit project formuleren de deelnemers zelf hun ervaringen.

niveau van de gewesten en gemeenschappen²⁸, en op lokaal niveau²⁹ zijn heel intensieve en waardevolle initiatieven gebeurd.

4. Uitdagingen

4.1. Komen tot een evenwichtige set van indicatoren, met betrokkenheid en erkenning van de verschillende actoren, met aandacht voor een goede communicatie

Er dient verder gewerkt te worden aan de verdere uitbouw van een evenwichtige set van indicatoren, die het multidimensionaal karakter van armoede ten volle tot zijn recht laat komen. Uit de vorige paragrafen blijkt dat er heel veel waardevolle inspanningen zijn geleverd. Toch vereisen de keuze en de uitwerking van de verschillende niet-monetaire indicatoren nog veel onderzoek en overleg. Er kan verder gebouwd worden op de inzichten van het project 'onderzoek – actie – vorming', en op de ervaringen in het overleg met mensen die in armoede leven en andere actoren. Daarnaast kan er verder geleerd worden uit de ervaringen in de andere EU-lidstaten.

In het kader van het NAPincl 2003-2005 was de voorbereidingstijd te kort om tot een weloverwogen formulering te komen van concrete doelen ('targets') inzake de reductie van armoede en sociale uitsluiting. De ervaringen in andere landen tonen aan dat men heel voorzichtig moet zijn bij de formulering van 'targets'.³⁰ Het debat over de opportuniteit van het vaststellen van en de gepaste inhoud van dergelijke doelen moet nog verder gevoerd worden, met betrokkenheid van de verschillende actoren.

Uit de huidige indicatoren-ervaringen – en de verschillende armoedecijfers – is reeds het belang gebleken om cijfers telkens met de nodige voorzichtigheid te benaderen, en om voldoende aandacht te besteden aan de informatie rond de totstandkoming van de cijfers, en aan de interpretatie ervan.

Bijzondere aandacht dient ook te gaan naar de communicatie – op een begrijpelijke manier – van cijfers en indicatoren rond armoede en sociale uitsluiting naar de bevolking en de media. Sommigen pleiten voor de opmaak van een indicatoren-overzicht, bepaald via een overleg tussen de verschillende actoren (zoals voorzien in het Samenwerkingsakkoord), dat op regelmatige basis gecommuniceerd zou worden.

---

²⁸ Zie bijvoorbeeld het overleg in de Franse Gemeenschap tussen de verenigingen ATD Vierde Wereld en Luttes Solidarités Travail (LST), de 'Services d'Aide à la Jeunesse' (begeleidingsdiensten bijzondere jeugdbijstand), de 'Direction générale de l'aide à la jeunesse' (algemene directie bijzondere jeugdbijstand), en het Steunpunt tot bestrijding van armoede, bestaansonzekerheid en sociale uitsluiting :

<http://www.armoedebestrijding.be/activiteitengezin.htm> .

²⁹ Zie bijvoorbeeld: APGA, *Dromen Denken Doen, 7 jaar dialoog in Antwerpen*; Beweging van mensen met een laag inkomen en kinderen, *Partners in het onderwijs*, 2002.

³⁰ Zie: Cantillon B., Van Dam R., Van den Bosch K., 'Targets' voor het Nationaal Actieplan Sociale Inclusie: Algemene beschouwingen en een advies, in: Belgisch Tijdschrift voor Sociale Zekerheid, 4^e trimester 2003, p. 1175-1186.

4.2. Participatie van de verschillende actoren

Participatie aan de meting van armoede en sociale uitsluiting, moet zich uiten in een betrokkenheid in de verschillende fasen van een onderzoeksproces³¹:

- de omschrijving van armoede - en concreter van de onderzoeksvraag - en de keuze van indicatoren;
- de vormgeving van de bevraging;
- de interpretatie van de onderzoeksresultaten.

Een dergelijke werkwijze stelt echter een aantal voorwaarden. Zo zullen wetenschappers (en hun opdrachtgevers) bijvoorbeeld de onderzoekskalender – zowel qua inhoud als qua timing – moeten afstemmen op de groepen waarmee ze samenwerken. Ook zullen de verschillende partners elkaar de erkenning moeten geven van de plaats die ze elk kunnen innemen in het zoekproces naar kennis en gepaste indicatoren betreffende armoede en sociale uitsluiting.

Daarnaast moeten we ook het belang – in het kader van participatie en betrokkenheid van de verschillende actoren – onderstrepen van een goede toegankelijkheid van de bestaande informatie. De vraag kan ook gesteld worden of momenteel alle pertinente gegevens of onderzoeksresultaten voldoende – en begrijpbaar - beschikbaar zijn voor geïnteresseerde burgers, ambtenaren, wetenschappers, ...?

Vanuit het project 'onderzoek – actie – vorming' is het voorstel gedaan om een 'waakzaamheidsgroep' op te richten: *"Bij het afsluiten van het hoofdstuk met betrekking tot de menselijke gevoelens, hebben de deelnemers gewezen op het feit dat, wanneer men van enquêtes wil gebruik maken, het noodzakelijk was dat te doen met behulp van een werkgroep met daarin vertegenwoordigers van de mensen in armoede. De nadruk werd gelegd op de enquêtes. Maar algemeen gesteld blijkt het verzamelen, het gebruiken en het interpreteren van gegevens betreffende armoede delicaat te zijn, waar ze ook vandaan komen. Zowel het opstellen van indicatoren als het gebruik ervan vergen een grote voorzichtigheid opdat men, zowel voor wat betreft de manier waarop over armoede wordt gepraat als voor de wijze waarop het armoedebeleid wordt geëvalueerd, de voeling met de realiteit zoals door de mensen in armoede beleefd, garandeert. Het trefwoord dat door een afgevaardigde van een administratie werd gebruikt was 'waakzaamheid' en dit woord werd nadien door de andere deelnemers weerhouden."*³²

4.3. Oplossingen voor de ondervertegenwoordiging van mensen in armoede in de databanken

In de tekst is op het belang gewezen van grootschalige datasets voor onderzoek. Ook zijn er reeds een aantal pistes aangegeven die het probleem van ondervertegenwoordiging van mensen in armoede in de databanken kunnen verminderen. Voor de verbetering van het EU-SILC-instrument (dat de bron is voor het grootste deel van armoedecijfers de volgende jaren

---

³¹ Zie bijvoorbeeld de betrokkenheid van een overleggroep in een evaluatie-onderzoek met betrekking tot de wet betreffende het recht op maatschappelijke integratie dat door het Steunpunt is uitgevoerd.

³² Steunpunt tot bestrijding van armoede, bestaansonzekerheid en sociale uitsluiting, *Een andere benadering van armoede-indicatoren, onderzoek – actie – vorming*, CGKR, maart 2004, p. 162.

in nationaal en Europees verband) op dit vlak, is ondertussen een samenwerking gestart tussen het Nationaal Instituut voor de Statistiek en het Steunpunt tot bestrijding van armoede, bestaansonzekerheid en sociale uitsluiting.

Daarnaast is er reeds enige tijd de vraag naar een voldoende grote steekproef bij bevragingen als EU-SILC, opdat er ook cijfers zouden kunnen worden verstrekt voor alle gewesten en gemeenschappen, en – ideaal gezien – voor stedelijke en rurale gebieden.

4.4. Combineren van verschillende gegevensbronnen

Uit verschillende hoeken wordt gepleit voor het meer en systematischer combineren van verschillende gegevensbronnen.

- Er wordt gepleit voor kruisen van wetenschappelijke databanken met administratieve gegevens: *« De problemen eigen aan surveys en het gebruik van één administratieve databank doen ons, zeker bij een multi-aspectuele benadering van armoede, grijpen naar een andere methode. Eén mogelijk en goed alternatief is, of beter was, de volkstelling. ... Een tweede en meer recent alternatief is een koppeling van databanken. »*³³
  - Voor de EU-SILC-enquête zou dit al betekenen dat een aantal vragen over de inkomenssituatie – die vanuit de EU verplicht zijn en veel tijd innemen – niet meer hoeven gesteld te worden, en er ruimte vrij komt voor niet-monetaire vragen.
  - Kruisen met datawarehouse arbeidsmarkt: meer zicht krijgen op trajecten van mensen inzake hun opleiding en tewerkstelling.
  - Kruisen met Kruispuntbank van de Sociale Zekerheid: men krijgt een breed overzicht van de situaties, er is geen probleem van selectieve uitval bij longitudinaal onderzoek, een koppeling met bestanden buiten de sociale zekerheid behoort tot de mogelijkheden, maar ... de gegevens betreffen enkel de mensen die administratief in orde zijn.³⁴
- Combinatie van verschillende armoedematen: *“De verschillende beelden belichten elk een verschillend stuk van de sociale realiteit en daarom kan het simultaan gebruik van verschillende maten binnen één en dezelfde studie voor sommige doeleinden raadzaam zijn. De ene maat geeft zicht op één dimensie of aspect van de armoede, de andere op een andere.”*³⁵ In de tekst was reeds de suggestie om bijvoorbeeld de ervaringen in Quebec rond de combinatie van een relatieve en een absolute armoedemaat nader te bekijken.

---

³³ Levecque K., Vranken J. *De valorisatie van federale socio-economische databanken voor onderzoek naar armoede en sociale uitsluiting*, in: Belgisch Tijdschrift voor Sociale Zekerheid, 1^e trimester 2000, p. 210-211.

³⁴ Levecque K., Vranken J. *De valorisatie van federale socio-economische databanken voor onderzoek naar armoede en sociale uitsluiting*, in: Belgisch Tijdschrift voor Sociale Zekerheid, 1^e trimester 2000, p. 211.

³⁵ Levecque K., *Het onderzoek naar armoede en sociale uitsluiting onderzocht*, in: Vranken J. e.a., *Armoede en sociale uitsluiting*, Jaarboek 1999, p. 55.

- Systematisch gebruik maken van de gegevens op 'het terrein' via de organisaties en instellingen die er actief zijn³⁶. In dit kader situeert zich een voorstel rond de uitbouw van een administratieve databank die zo veel mogelijk beschikbare gegevens centraliseert van verschillende organisaties en diensten die actief zijn in de strijd tegen armoede.

Daarnaast is er tevens permanente aandacht nodig voor de 'statistische capaciteit': als men beleid wil sturen op basis van cijfers moet er tegelijk geïnvesteerd worden in de productie van recente, nauwgezette cijfers en in de daarbij horende kwaliteitsbewaking.

4.5. Belang van kwalitatief onderzoek

Ook kwalitatief onderzoek kan een belangrijke bijdrage leveren, en is essentieel, in het onderzoek naar armoede en sociale uitsluiting. De combinatie van een kwantitatieve en kwalitatieve aanpak verschaft een completer beeld van de armoedeproblematiek. In België zijn reeds interessante kwalitatieve onderzoeksprojecten gerealiseerd, maar het blijft het kleinere broertje van het kwantitatief onderzoek. Er is nood aan meer kwalitatief onderzoek, en aan een overzicht van het reeds gerealiseerde werk, uitgevoerd door verschillende onderzoeksploegen en gefinancierd door verschillende overheden.

Een aantal wetenschappers pleiten ook voor de uitbouw van een archief met kwalitatieve data, waarbij het rijke materiaal dat bij een kwalitatief onderzoek telkens weer wordt verzameld (in de vorm van uitgebreide interviewteksten) niet meer verloren zou gaan maar opnieuw consulteerbaar zou zijn voor verder of ander onderzoek.³⁷ Wel moet hierbij nagedacht worden hoe de geïnterviewden geïnformeerd kunnen worden over de doeleinden van toekomstig onderzoek, en kan de vraag gesteld worden of bij een secundaire data-analyse (en dus zonder contact met de geïnterviewden) de onderzoeker niet te ver van de realiteit die de mensen dagelijks ondervinden verwijderd zal zijn.

4.6. Een systematische evaluatie van acties

In het project 'onderzoek – actie – vorming' werd heel sterk op het belang gewezen van een doorgedreven evaluatie van de verschillende maatregelen die worden genomen op de verschillende domeinen die een impact hebben op het leven in armoede:

- *Acties mogen nooit los worden gezien van het meten van hun efficiëntie.*
- *Het succes van een maatregel hangt sterk af van de manier waarop de betrokken doelgroep ze opvat. Het is dan ook van belang meer rekening te houden met individuele trajecten en menselijke gevoelens die hiermee samenhangen (respect van de waardigheid, erkenning van diversiteit).*
- *De evaluatie van acties moet de impact van geplande maatregelen aantonen op de duurzame inschakeling van de betrokken doelgroepen in een kwalitatieve job, een*

---

³⁶ Zie bijvoorbeeld de opname van de gegevens inzake voedselbanken in het Jaarboek Armoede en Sociale Uitsluiting.

³⁷ Levecque K., Vranken J., *De valorisatie van federale socio-economische databanken voor onderzoek naar armoede en sociale uitsluiting*, in: Belgisch Tijdschrift voor Sociale Zekerheid, 1^e trimester 2000, p. 200.

Steunpunt tot bestrijding van armoede, bestaansonzekerheid en sociale uitsluiting
gezonde woning, een tevredenstellende gezondheidstoestand, een gewone schoolcyclus,
...³⁸

Reeds enige tijd wordt het concept van een armoede-effectenrapport naar voor geschoven.

---

³⁸ Een deelnemer vanuit een administratie op de persvoorstelling van het eindverslag van het project 'onderzoek – actie – vorming', <http://www.armoedebestrijding.be/publications/Indicatoren/pers%20bijdrage%20wetenschap.pdf>